

A TÖRTÉNÉSZ MESTERKEDÉSE

– a szabadnapos antropológus
feljegyzéseiből –

*„1830 óta ez már nem történelem, hanem politika”
– szokta volt mondani egyik gimnáziumi tanárom,
igen öregem, egészen ifjú koromban. Ma már nem 1830-at
mondanánk, hiszen ez a forradalom szintén megvénült
azóta. S nem is „politikáról” beszélünk, hanem tisztelet-
tudóbban „szociológiáról” vagy tapintatlanabban „zsurna-
lisztikáról”. De ma is sokan szívesen ismétlik el, hogy
1914 vagy 1940 óta az már nem történelem. Anélkül
azonban, hogy különösebben tisztáznák egymás között
e kitagadás indokait.*

Marc Bloch: *A történész mestersége*

A kiváló Marc Bloch ezzel az emlékekkel indítja azt az gondolatmenetet, amelyben a jelen és a múlt gubancos viszonyát igyekszik felfejteni: a mindenkori történész eljárását, melyben a jelenből kiindulva visszafelé próbálja meg felfejteni a múlt eseményeit és folyamatait, hiszen ha fordítva történe, akkor azt kockáztatná, hogy olyan jelenségek kezdetének vagy okainak keresésével vesztené az idejét, amelyek talán nem is léteztek.

Ez az apró történet azonban nemcsak a történész elbeszélői helyzetét próbálja egyértelművé tenni, hanem azt is, hogy a nagy meg-
rázkódtatások, a forradalmak és a háborúk,
újraírják a múlt eseményeit, de legalábbis

más perspektívákból rendezik újra a múlt felkutatott eseményeit. Bloch és legközelebbi munkatársa, Lucien Febvre, az *Annales d'histoire économique et sociale* című folyóirat alapítói számára már elkoptatott közhelynek számított, hogy a 19. század pozitivista, nagyrészt evolucionista és nemzetközpontú történelemszemlélete már rég a múlté, a történész nem „leképezi”, szöveggé transzformálja az egykori eseményeket, hanem beépíti a saját jelenbeli világába mindazok számára, akik a jelenben olvasni fogják. És történészként az sem lehetett számára meglepő, hogy a későbbi korok olvasói az ő korának a dokumentumaiként (is) olvassák és értékelik majd az ő, illetve a kortársai megkerülhetetlenek szánt és tekintett műveit. Mai, posztmodernen átöblített tudatunkkal úgy mondanánk, diskurzusokat hagytak ránk, részben a személységükhöz és a kor elvárásaihoz igazított konstrukciókat, vagyis – hogy szavunkat ne felejtjük – egyfajta „politikai” („szociológiai”, „zsurnalisztikai”) tartalmat.

Hogy háborúk, forradalmak és egyéb társadalmi kataklizmák idején tényleg hallgatnak-e a múzsák, arról nem vagyok egészen meggyőződve, de hogy a történészeknek ez semmiképp sem a szolid levéltározgatás ideje, az szinte biztos. Bloch esete a legjobb példa erre, hiszen még a második világháború idejében megírta a francia katonai összeomlás történetét, majd 1944-ben maga is hősi halált halt a lyoni ellenállás vezetőjeként. A társadalomkutató, konkrétan egy antropológus számára, aki az emberi magatartások mögötti motivációt fürkészi, a strukturálisan azonos kérdésekre adott különböző válaszokból próbál általánosan érvényes következtetéseket levonni, a háborúk (forradalmak stb.) alatti és utáni szemléletváltások különösen termékeny terepnek tűnnek. Ráadásul rögtön adódik a fogalmi készletéből (vesszőparipa-állományból) egy kézenfekvő ellentétpár, amelynek a hatékonyságát és, mondjuk így, rugalmasságát (idomíthatóságát) ki lehet próbálni ezen a területen. A kérdés ugyanis felvethető úgy, hogy mennyire esszencialisták, illetve konstruktivisták azok a domináns vagy szemléletformáló történé-

szi attitűdök, melyek a különböző háborúk (stb.) nyomán kialakultak, és békeidőben meghatározták a múltból való (köz)gondolkodást.

Esszencia vs. konstrukció

Az esszencializmus a társadalomtudományban egyfajta szitokszó, általában azokat az evolucionista alapon gondolkodó elméket szokták ezzel illetni, akik a biológiai, faji-genetikai vagy az osztály- és egyéb társadalmi meghatározottságot áthághatatlan, eredendően determináló erőnek tekintik. Ennek legpregnánsabb megjelenési formája a 19. században wundti ihletésre megszületett romantikus „tudományág”, a nemzetpszichológia vagy -karakterológia, mely szép karriert futott be a 20. század első felében Németországban és a tőle keletre eső területeken. Az esszencializmust ma már szinte senki sem vállalja fel nyíltan, ezért Ian Hacking bölcsen hanyagolná is az esszencializmus fogalmát, és helyette a jóval árnyaltabb „elkerülhetetlenség” (inevitability) kifejezést javasolja. Nehéz eldönteni, melyik nehezkesebb magyarul, de nem láttam, hogy azóta (1999 óta) ez utóbbi meghonosodott volna a társadalomtudományi szakirodalomban. Ezzel szemben Stephan Fuchs 2001-ben *Az esszencializmus ellen. A kultúra és társadalom elmélete* címen megjelentetett egy monográfiát, amelyben jelentősen kitágítja a fogalom hatókörét: „Az esszencializmus annyit tesz, hogy a dolgok azért azok, amik, mert ez a természetük, lényegük, meghatározásuk. A józan ész ebben az értelemben esszencialista, mert – a társadalomtudományok többségével, a filozófiával vagy a kognitív tudományokkal egyetemben – érvényt szerez személyeknek, ágensstruktúráknak, szellemi állapotoknak, szabad akaratnak és a többi humanista és liberális tartozéknak.” Nagy reveláció nincs, de ez a merész fogalmi nyitás biztatásnak is felfogható arra nézve, hogy az esszencializmust az „elkerülhetetlenségen” és a „meghatározottságon” keresztül akár a predesztináltsághoz és a fatalizmushoz lehet közelíteni. Vagyis a történelemszemléletre

vonatkoztatva: ha egy történeti munka kimondottan vagy kimondatlanul azt sugallja, hogy az előzmények célirányosan, elkerülhetetlenül (vagy akár sorsszerűen) vezetnek a jelenhez, akkor bizonyos értelemben nevezhető esszencialistának. És ez egyben a szónak a közkeletű pejoratív tartalmát is tompítja, mondhatnám: elveszi a politikai élet, hiszen nincs abban semmi előítéletes, etnocentrikus, noch dazu ördögtől való, ha valaki azt állítja: a múltbeli események sora erre vezetett, ilyenek vagyunk, vagy ilyenek kell/kellene lennünk; ide és ide tartozunk stb. Hogy az a bizonyos jelen, melyet Bloch kiindulópontnak ajánl, mennyire valós vagy vágyott, az más kérdés: hibátlan szakmai módszertannal is lehet légvárat építeni vagy kétes következtetéseket levonni, ezen felesleges moralizálni.

Az esszencializmussal szembeállított konstruktivizmus valamivel egyszerűbb eset. A már idézett Hacking a könyve címében is – *The Social Construction of What?* (Minek is a társadalmi konstrukciója?) – érzékelteti, hogy a koncepció elég tág teret enged az ironizálásnak, s ezeket a lehetőségeket a szerző maradéktalanul ki is aknázza. A főként természettudományi konstrukciókra (genetika, kvarkok, elmezavarok stb.) kihegyezett gondolatmenet alapállítása az, hogy a konstruktivizmus a mindenkori status quóval szemben kritikus, és a konstrukcionizmus – amint ő nevezi – hat szintjét határozza meg. A legelsőn máris a történelmet találjuk, mivel ez okozza a legkevesebb fejtörést. „Valaki bemutatja X történetét, és azt állítja, hogy X egy társadalmi folyamat során konstruálódott. Miközben X távolról sem elkerülhetetlen, X a történelmi események végeredménye. A történelmi konstrukcionista kellően semmitmondóan nyilatkozhat arról, X jó-e, avagy rossz. És miben különbözik a történelmi »társadalmi« konstrukcionizmus a történelemtől? Nem sokban, esetleg hozzáállás kérdése.” Megnyugtató nagyvonalúság, némileg tompítja a konstruktivista szemlélet (balos, „aktivistas”) élet, politikailag semlegesebbé teszi, amivel sok magyarázkodást takarít meg későbbiekben. Csakhogy a kana-

dai analitikus filozófus figyelme, minden tisztánlátása ellenére, alighanem kifejejt a számításból, hogy az óvilági történészek jó része afféle „rajongó alkat”, s az érzelmi involváltságból született történelmi remekművek néha sajátos konstrukciókat eredményezhetnek. Ezek a rendszerint esszencialista gondolati képződmények nemegyszer klasszifikálhatóvá, minősítővé, sőt sztereotipizálhatóvá válhatnak: gyakran a szerzői szándék ellenére politikai (szociológiai stb.) tartalommal telítődtek, emberi sorsokról, sőt háborúról és békéről hozott döntéseket befolyásoltak.

VH1

A Nagy Háború, amire Bloch is utal a motónak használt idézetben, meghozta a maga nagy fordulatát a történelemszemléletben. A pozitivistá szemléletű, nemzetközpontú, alapvetően romantikus beállítottságú történetírás helyére a regionális és összehasonlító világtörténelem került a fősodorba. Az első világháború alatt és az azt követő rendezés közben a történészek döntési helyzetben voltak; közigazgatókkal, politikusokkal, diplomátákkal és más stratégiákkal ütköztették érveiket, miközben országok (nemzetek) sorsa felől döntöttek. Robert Seton-Watson angol történész maga is rajongó alkat lehetett: a Monarchiára szakosodott fiatal szakember a 20. század legelején még a magyarok nagy barátjának nevezte magát, de aztán idelátogatott 1905-ben, többször találkozott a nemzetiség képviselőivel, aminek következtében inkább feléjük fordult a szimpátiája. A trianoni békeszerződés idejében – mint ezt Beretzky Ágnes alapos tanulmányából is megtudhatjuk – már kész rendezési tervet fogalmazott meg *Új Európa* című szaklapjában, és ekkorra már a brit propagandaminisztérium területileg illetékes osztályának igazgatója. A tanulmány tanúsága szerint, ha rajta múlt volna, a magyar határok sokkal inkább követték volna a térség etnikai összetételét, de lobbijereje mégis elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy ne kanyarítsanak ki még nagyobb, magyarok lakta területeket. Tekintetjük cizellált angol humornak, hogy ezen

előzmények után 1922-ben a londoni King's College-ben *A történész mint politikai erő Közép-Európában* címen tartott székfoglaló előadást. Ebben az ars poeticában meghirdeti a nemzeti történetírás végét és a regionális és összehasonlító történetírás kezdetét, továbbá – a pozitivistá Rankéra hivatkozva – az egyes történelmek szükségszerű elhelyezését az egyetemes történelemben. Csakhogy, amint állítja: „A múlt a jövő kulcsa. Ez minden országra és minden korra igaz. De hogy a jelen legyen a kulcs a múlthoz, ez kizárólag Közép- és Dél-Európára igaz.” Mi ez, ha nem törőlmetszett esszencializmus? Ráadásul, ha következtetése nem is, de érvelése részben még érvényes is: szerinte ezeket az új nemzeteket és államokat nagyrészt történészek hozták létre, és ezentúl nekik viselniük kell ennek ódiáját, politikai szerepet kell vállalniuk, ők kompetensek a jövő alakításában. Mindezt egy új, egyetemes történelemszemlélet jegyében képzei, lévén egyedül ez veheti elejét az olyan világháborúknak, mint amilyen a Nagy Háború volt.

Bár Seton-Watson ezzel együtt sem számít a 20. század sokat hivatkozott történészei közé, a székfoglalójában megfogalmazott alapvetés mégis megjelenik a két világháború közötti meghatározó elmék okfejtéseiben. A történelem egyre ritkábban szól a nemzetekről és az államokról, a konkrét eseményekről és személyiségekről, hanem a folyamatokról, globális trendekről, civilizációkról, problémákról. Ebben a korszakban születik meg Norbert Elias meghatározó műve, a *Civilizáció folyamata*, ekkor írja Toynbee grandiózus *Tanulmányát a történelemről*, ebben a szellemiségben alkotnak a francia Annales-iskola kutatói. És aki civilizációról beszél, az valamilyen szinten szükségszerűen esszencialista, mert eleve predesztinált kört határoz meg, annak „elkerülhetetlenségét”, hogy az ebbe tartozókat azonos ismérvek jellemzik. Ebből a csapdából csak Smuel Eisenstadt és munkatársai keveredtek ki a 20. század legvégén, amikor a „tengelycivilizációról” és a „sokféle modernitásról” szóló elméletet dolgozták ki, melynek az ilyen értelemben vett esszencializmusból fakadó ho-

mogenizálást és általánosítást sikerült elérnie. Igaz, ennek hozzávetőleges megértéséhez minimum két PhD-re van szükség.

VH2

Visszatérve a két világháború közötti időszakra: Fernand Braudel, Marc Bloch és az Annales-iskola növendéke és követője, minden idők talán leglenyűgözőbb monográfiájának (*A mediterrán világ II. Fülöp korában*) szerzője, 1939-ben kezdte írni a művet, mely a földrajztól a gazdasáig és a közlekedéstől a vallásig szinte minden elképzelhető regiszterben vizsgálja a Földközi-tenger legtágabban értelmezett környékét. Eseményekre, nemzetekre szinte ki sem tér, csak folyamatok és tájak, trendek és domborzat leírását olvashatjuk két, egyenként több száz oldalas kötetben. Braudel már az első kiadáshoz írt előszóban tudomásunkra hozza rajongását, érzelmi kötődését ehhez a vidékhez, már amennyiben ezt a kisebbfajta világot egyáltalán vidéknek vagy régióknak lehet nevezni. A második kiadáshoz írt előszóban is szükségesnek tartja elmondani, hogy ha valamiben nem kételkedik, akkor az az, hogy a térség egysége, függetlenül az azt benépesítő lakosság vallási, életmódbeli és minden más eltérésétől, oszthatatlan egységként kezelhető, költőibben fogalmazva: „a török mediterraneum ugyanabban a ritmusban élt és lélegzett, mint a keresztény”. Egy régebbi keltezésű, sokat idézet műben olvashattunk már olyat, hogy „a farkas és bárány együtt legelnek” (Iz 11,6.7:65,25), de azt, feltételezem, már akkor is sejteni lehetett, hogy ez az idill csak addig tart, amíg a farkas komolyabban meg nem éhezik. Nehéz szabadulni attól a gyanútól, hogy a történész külső tekintete, akarata és érzelmei hozták létre ezt az virtuális térséget, a nemzetek és vallások feletti Európa előképét, mely sorsközösségre predesztinálja a lakóit, közös világban lélegeznek együtt, és miközben a szerző a bámulatot alapossággal „megkutatott” következtetéseket róta a fehér lapra (1939-ben kezdte írni), odakint már dúlt a második világháború, mesterét, Marc Blochot kivégezték a nácik, s

a II. Fülöp korabeli eszmény következmények nélkül foszlott szerteszét, alig hagyva érdemi támpontokat a távoli utókornak.

Jugoszláv háború

S hogy a növendékek láncolata meg ne szakadjon, továbbá a sors keserű iróniája is szerephez jusson, érdemes röviden kitérni Braudel egyik legjelesebb tanítványának, Traian Stoianovichnak a példájára. Stoianovich, aki macedóniai szerbként született, de Amerikában nőtt fel, az 1980-as évek második felében látott neki a *Balkáni világok. Az első és utolsó Európa* című, szintén monumentális történelmi opusának megírásához, mely azután 1994-ben, a balkáni hagymáz kellős közepén jelent meg. A kötet címe egyfelől főhajtás a mester, Braudel előtt, másfelől viszont a térség iránti elkötelezettség, a rajongás nyílt manifesztációja. Stoianovich víziója arról szól, hogy az eredetileg az ókorban Európának nevezett terület, azaz a Balkán, nem csupán nevében az európai civilizáció bölcsője, hanem a paleolitikum óta itt fejlődött ki minden, ami az európaiságra jellemző: egyetemes balkáni kultúráról és civilizációról van szó, mely a maga sokszínűségével és változatoságával (úgy is, mint cseppben a tenger) egyfajta ideálképe Európának. Említeni is felesleges, hogy elképesztő tényanyagot dolgoz fel, nemzetek feletti, összehasonlító és problémaközpontú történelmet ír, a kulturális terek állandóságát hangsúlyozza – épp csak nem mondja ki, hogy vallási és etnikai hovatarozástól függetlenül együtt rezdül minden lélek. Nyilván nem ez az első regionális történelem, amelyet a Balkánról írtak, de az addig megjelent tanulmányok – például Barbara Jelavich magyarul is olvasható monográfiája – nem lépnek túl a nemzeti történelemírások megkövesedett sztereotípiáin, hiányzik belőlük az emocionális lendület, az időben és térben létezés különböző dimenzióit és regisztereit összehangoló globális kérdésfelvetés. Csak a régi, pozitivisták beidegződésekből eredően esszencialisták, ki se mondják, mi céljuk, míg Stoianovich egy átfogó vízióba, önmagán jóval túlmutató kon-

textusba helyezi egy terület populációját. Csak hát igen, a háború... A jugoszláviai háború, mely a nagy opus írása közben tört ki, és ettől Stoianovich lendülete látványosan megbicsaklik. A kötet második részében az emóció túlfut a történelmi objektivitáson: elkezd közvetlenül reagálni a saját korára, azonosul az egyik fél álláspontjával, relativizálja az etnikai tisztogatásokat, előhozakodik a horvátok történelmi árulásával. A különös az, hogy módszertanilag követi az előző fejezetet, csak a témákat aktualizálja: a törzsiséget, a bandaháborút például a nomádságból vezeti le; a piaci-konzumista beavatkozást történelmi dimenzióba helyezi, amiből azt a következtetést vonja le, hogy nem szabad erőltetni a kapitalista rendszert, amely semmivel se lesz jobb, mint a bukott államszocializmus, mert csak a saját mutációját hozza létre, hiszen minden átvett modell csak a vesztébe sodorja a Balkánt, az EU szerepe pedig csupán annyi, hogy garantálja a különbözőség lehetőségét. Az európai ösképet vizionáló történész a megrendítő háborús események hatására politikaformáló erővé transzformálódik át, mintha csak Seton-Watson ajánlását teljesítené be. Valójában pedig az történik, hogy kordokumentummá csökkentyesíti a legígéretesebben induló okfejtést a Balkánról.

Hidegháború és balkanizmus

A hidegháborúról szóló, utolsó fejezetem központi szereplője aligha lehetne más, mint Maria Todorova bolgár (amerikai) történész. 1997-ben, vagyis a jugoszláviai háború utolsó szakaszában megjelent *Imagining the Balkans* (Elképzelni a Balkánt; később, anyanyelvére, bolgárra Balkán, balkanizmus címen fordították le, ami közvetlenül rímeli a könyv előképére, Edward Said *Orientalizmusára*) az államszocializmus (globálisabb fogalmazásban: a hidegháború) idején végzett előmunkálatok eredménye, de mindenképp közvetlen reakció a világot megdöbbentő civilizációs regresszióra, mely a volt Jugoszlávia területén ment végbe. A szerző érzelmi kötődése a térséghez már az ajánlásból egyértel-

művé válik: szüleinek ajánlja a könyvet, akiktől megtanulta szeretni a Balkánt. És joggal teszi, hiszen édesapja, Nikolaj Todorov szintén balkanológus, az akadémia Balkán-tudományi Intézetének alapítója, állampolgári bátorságáról elég annyi, hogy a 1980-as években tiltakozott a bulgáriai etnikai törökök erőszakos bolgárosítása ellen, ráadásul 1990-ben két hónapig államelnök, azaz a Seton-Watson-féle ajánlás értelmében igazi politikai erő a térségben.

Maria Todorova alapgondolata azt, hogy a Balkánt ugyanúgy a Nyugat „tekintete” konstruálta meg, ahogy Said szerint az „Orientet”, csak hogy az orientalizmussal ellentétben nem az „abszolút másikat”, az európai ideálképnek a szöges ellentétét vetítette ki rá, hanem a bennünk lévő másikat konstruálta meg benne, afféle európai tudatalattit, ahová belapátolta az összes kínos, vállalhatatlan tulajdonságát. A koncepciója értelmében a Balkánnak nincs monopóliuma a barbárság felett, ezt a térséget megfigyelő és leíró történészek és zszurnaliszták politikai akaratára próbálja csak így láttatni. A szerző útleírások, szépirodalmi és történelmi munkák narrációit fejt fel, narratívákat szed elemeire, lenyűgöző elméleti apparátust vonultat fel, s végül nem csupán a Balkánról szóló szövegek, de az egész addigi esszencialista történetírás nekrológiáját fogalmazza meg: ragyogóan igazolja a politikai, esetenként romantikus-vizionárius indíttatású ideológiák konstruált jellegét, fényt derít a sanda szándékokra és önigazoló projektekre. A könyv megírásának idejében, nyilván, az aktuális jugoszláviai háború központi dilemmája, a beavatkozás-távolmaradás kérdése is felvetődik a szerzőben, s a háttérben munkálkodó hasonló érzelmi elköteleződés miatt a tisztán esszencialista Stoianovichéval összecsengő konklúzióra jut, igaz, jóval árnyaltabb megfogalmazásban. Todorova, magától értetődően, elveti ugyan Huntington akkor domináns – vállaltan civilizációalapú és esszencialista – álláspontját, és a gyakorlatban szinte alkalmazhatatlan morális-elvi feltételekhez és megfontolásokhoz kötné a külső beavatkozást a térség ügyeibe: bármilyen körmön-

fontan fogalmaz is, egyértelmű, hogy alapvetően ellenzi a beavatkozást, amennyiben az kötelezően azzal járna, hogy ráoktroálja a térségre a kapitalista gazdasági és társadalmi modellt, a helynek a maga dinamikájához és szelleméhez igazodó saját megoldásokat szeretne látni. Esszencializmus és konstruktivizmus, módszertan és paradigmák változnak, azonban a belső szemlélő érzelmi elkötelezettsége így vagy úgy, de megtalálja az összhangzatot a végső következtetésekben; meg kell hagyni, hogy ha ezek az emocionális „rácshibák” nem jelennének meg ezekben a munkákban, akkor nem hiteles történész-kedésnek, hanem ripacskodó szerepjátéknak tekintenénk.

Az tény, hogy Todorova könyvének diadalmenete után már senki sem írhat úgy a Balkánról, mint annak előtte. Egyfelől azért, mert az „elképzelt”, megkonstruált Balkán koncepciója bekerült a fősodorba, egyfajta kötelező alapállás lett a térségről szóló komoly szakirodalomban. Vesna Goldsworthy *Ruritánia feltalálása. A képzelet imperializmusa*, Mark Mazower *Balkánról* szóló, magyarul is megjelent monográfiája, a Katrin Boeckh és Sabine Rutar szerkesztésében a közelmúltban megjelent két köteté, melyek a balkáni háborúkat nem eseményekként, hanem a maguk diskurzivitásában, az értelmezések keresztmetszetében próbálják bemutatni; Evgenia Ivanova *A Balkán: évszázadok együttélése* című monográfiája, mely a modernizációs kísérletek megrekedését vizsgálja a térségben – egytől egyig Todorova szellemiségét viselik magukon. Kiragadott példák, és távolról sem epigonokról vagy lelkes követőkről van szó, csupán annak józan belátásáról, hogy az esszencialista paradigma, mely jórészt történészi eszközökkel legitimálta az ábrándokat, végleg lehanyatlott.

Todorova másik multhatatlan érdeme, hogy következetesen leszámolt egy illúzióval: a történelemben megvalósuló sorsítéttel, amiben annyira szeretünk volna hinni a hidegháború fokozatosan langyosodó utolsó két évtizedében. Szerzőnk ugyanis sodró eleganciával teszi helyre a közép-európai értelmiségiek (Bibó, Kundera, Miłosz) és törté-

nészek – elsősorban a hazai viszonylatban e téren alfának és ómegának tekintett Szűcs Jenő – esszencialista mítosztermelését. A valódi kifogása – mint ez várható is – nem a szakszerűen kipoentírozott tárgyi tévedéseik és ideológiai indíttatású csúsztatásaik kapcsán merül fel, sokkal inkább azt rója fel nekik, hogy abban a szerfelett nagy igyekezetükben, hogy a történelmileg vizionált régiójukat, Közép-Európát leválasszák Oroszszágról, a Balkánt csak arra használják fel, hogy érzékeltessék vele a „másságot”, az ellenpontot, amihez képest ők az egyetemes európai civilizáció részének tekinthetik magukat. Mintha Nyugat felé csupa azonosság és párhuzam létezne a korai középkor óta, Dél és Kelet felé pedig csupa kontraszt és ellentét. Hogy mennyire dajkamese az, hogy Közép-Európa sorsa az európaiság, azt Todorova épp ott ragadja meg, amikor kimutatja, mennyire csak a Balkánról szóló konstruált mitológiákra és általános történészi közhelyekre (barbárság) támaszkodnak ezek a szerzők, miközben átsiklanak a belső szempontú társadalomtörténeti kutatások eredményei felett. És egy hidegháborús helyzetben, amikor Európa keleti fele egységesen nem saját döntése, hanem a nagyhatalmak akaratóból került az európai demokratikus civilizációval szemben álló táborba, ez a tendenciózus szétválasztás, az önfényezés a szolidaritás feladásával, a kirekesztéssel egyenértékű.

Hagyomány (tradition) és örökség (legacy): ennek a két fogalomnak a történelmi átértelmezésével próbálja meg Todorova megragadni azt, hogyan lehet – a lehetőségekhez mérten – tárgyyszerűen meghatározni egy régiót. A hagyományt – nagy vonalakban – egyfajta tudatos választással hozza kapcsolatba, olyan dolgokra vonatkozik, melyekhez az emberek direkt visszanyúlnak, szándékos választás révén beépítenek a jelenükbe. A történelmi örökség – ebben az értelmezésben – az, amit az emberek akarva-akaratlan magukkal cipelnek a megelőző korokból, benne rejlik a dolgokhoz magukhoz való viszonyuk és a dolgokról alkotott képzetekhez való viszonyuk egyaránt. „Ha így tekintjük, az örökség se el nem árulja a múltat, sem nem

veti magát alá az aktív beavatkozásainak. Az örökséghez lehet vehemensen viszonyulni, vagy hanyagolhatja is az utókor, de mindez csak másodlagos folyamat.” És Todorova szerint ez a lényegesebb elem: ezek a belülről működő, időbeli kontinuitást biztosító mintázatok, a valóságosnak és az elképzeltnek, a tényszerűnek és a konstruátnak az összjátéka határozhatja meg az adott területen zajló események kimenetelét, az arra adott emberi reakciókat.

Az elképzelt Balkán közvetlenül két háború, a „hideg” és a jugoszláviai élményéből táplálkozik, de a megjelenése óta eltelt két évtized tapasztalatai a benne foglalt gondolatmenet egészen más dimenzióit is feltárják. Bloch igazsága, miszerint a történelemírás már régóta politika (stb.), nem szorul felülvizsgálatra, az a tétel azonban, hogy a történezt a múlt ismerete feljogosíthatja a jelen alakítására, mindenképp megdőlt. A múlt ugyanis rendszerint egy idealista elme(re)konstrukció, s egy gondolati konstrukció nem állhat ok-okozati viszonyban a későbbi realitással. Braudel, Seton-Watson, Bibó és Szűcs Jenő történelmi keretbe foglalt ábrándképei semmiféle igazolást nem nyertek mai történelmi jelenünkben: a „mediterrán egység” nem lett a közös Európa modellje, a történészek nem teremtették meg az egységes Közép-Európát, a középkori termelési és urbanisztikai viszonyok nem eredményeztek Közép-Európában európaibb társadalmakat, mint amilyenek a jelenlegi a Balkániak. Egyedül a Norbert Elias által leírt „decivilizációs folyamatok” figyelhetők meg a régió számos országában, de ezzel az álmok álmodói nemigen szoktak számolni, és ezek a jelenségek nem is annyira térség-specifikusak. A Todorova által bevezetett konstruktivista elméleti keretben ellenben magabiztosabban értelmezhetők, lévén ennek kevésbé körvonalazott (kategorikus és rögzített) fogalmi jóval nagyobb teret adnak az olyan esetlegeségnek, mint például egy karizmatikus gazember váratlan felbukkanása vagy az időközben végbemenő technológiai és kommunikációs robbanás manipulatív hatása egy felkészületlen társadalomra.

Ezzel, persze, cseppet sem vagyunk beljebb, legfeljebb távolabb, azaz csak nagyobb rálátásunk nyílik egykori illúzióinkra.

FELHASZNÁLT ÉS HIVATKOZOTT MŰVEK:

- Beretzky Ágnes: R. W. Seton-Watson és a trianoni békeszerződés (1918–1920). In: Valóság, 2013. <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=225&lap=0>
- Braudel, Fernand: The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II. University of California Press, 1995.
- Bloch, March: A történész mestersége. Bp., Osiris, 1996. Ford. Babarczy Eszter és Kosáry Domokos.
- Ben-Rafael, Eliezer és Sternberg, Yitzhak: Introduction: Civilisation, Pluralism and Uniformity. In: Ben-Rafael, Eliezer és Sternberg, Yitzhak (szerk.): Comparing Modernities. Pluralism versus Homogeneity. Essays in Homage to Shmuel N. Eisenstadt.
- Boeckh, Katrin és Rutar, Sabine (szerk.): The Balkan Wars from Contemporary Perception to Historic Memory. Palgrave Macmillan, 2016.
- Boeckh, Katrin és Rutar, Sabine (szerk.): The Wars of Yesterday. The Balkan Wars and the Emergence of Modern Military Conflict, 1912–13. New York, Oxford, 2018.
- Elias, Norbert: A civilizáció folyamata. Budapest, Gondolat, 1987.
- Fuchs, Stephan: Against Essentialism. A Theory of Culture and Society. Harvard University Press, 2001.
- Goldsworthy, Vesna: Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination. London: Hurst and Company, 2013.
- Hacking, Ian: The Social Construction of What? Harvard University Press, 1999.
- Huntington, Samuel: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Budapest, Európa, 2005.
- Ivanova, Evgenia: Балканите: съжителство на вековете. Изследване върху (не)състояването на балканската модерност (A Balkán: évszázadok együttélése. A balkáni [meg nem valósult] modernitás vizsgálata). Szófia, Nov Balgarszki Universzitet, 2005.
- Jelavich, Barbara: A Balkán története I–II. Osiris, Budapest, 1996.
- Mazower, Mark: A Balkán. Európa, 2004.
- Said, Edward W.: Orientalizmus. Európa, Budapest 2000.
- Seton-Watson, Robert: The Historian a Political Force in Central Europe. An Inaugural Lecture Delivered on 22 November 1922. University of London, King's College, School of Slavonic Studies.
- Stoianovich, Traian: Balkan Worlds. The First and Last Europe. NY, Routledge, 1994.
- Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történelmi régiójáról. In: Ring Éva (szerk.): Helyünk Európában. II. köt. Magvető, 1986.
- Todorova, Maria: Imagining the Balkans. Oxford University Press, 2005.
- Toynbee, Arnold: A Study in History. Oxford University Press, 1972.